

AKRAN ZORBALIĞINI ÖNLEMeye DÖNÜK UYGULANAN PROGRAMA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME*

Günsu ERTUNÇ
Çankaya Rehberlik Araştırma Merkezi
gunsutuncer@yahoo.com.tr
Şermin Pınar YOGEV
Çankaya Rehberlik Araştırma Merkezi
serminpınar@gmail.com
Gökçen KILIÇ
Çankaya Rehberlik Araştırma Merkezi
gokcena@gmail.com

ÖZET

Bu bildiride Çankaya Rehberlik Araştırma Merkezi tarafından Ankara İli Çankaya İlçesinde bulunan okullarda uygulanan akran zorbalığı önleme programı geliştirme ve uygulama çalışmaları sunulmuştur. Okullarda uygulanacak zorbalığı önleme programlarının tüm okulu kapsayan birey, sınıf ve okul temelli bütünsel bir yaklaşımla ele alınması gerekliliği benimsenmiştir. 2012-2013 eğitim öğretim yılında ilçede bulunan ilköğretim okulları arasından 13 deney, 13 kontrol grubu okul pilot okul olarak seçilmiş ve deney grubu okullarda akran zorbalığını önleme programı uygulanmıştır. Çalışmanın içeriğinde okullarda görevli idareci, öğretmen, diğer personel ile veli eğitimleri, öğrencilere yönelik grup çalışmaları ve okul geneline yayılan farklı etkinlikler yer almıştır. Uygulanan programın etkililiğini değerlendirmek üzere ön test ve son test uygulama sonuçlarının yanı sıra eğitim-öğretim yılının her iki dönemi sonunda yapılan çalışmaların değerlendirildiği okul raporları ile düzenlenen çalıştay raporları kullanılmıştır. Buna göre deney ve kontrol grubu okullarında uygulanan ön test ve son test sonuçlarına bakıldığında, deney grubu okullarında zorbalığın fiziksel, sözel, dışlama ve söylenti çıkarma boyutlarında azalma olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte araştırmada cinsel zorbalıkta artış olduğuna dair dikkate değer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Okul raporları ile çalıştay sonuçları ışığında ise hem zorbalık önleme programları konusunda öneriler sunulmuş hem de uygulanan program yeniden yapılandırılmıştır.

---

* Bu makale 1-3.11.2013 tarihleri arasında gerçekleşen V. Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumunda sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Zorbalık, akran zorbalığı, zorbalığı önleme programları, okul temelli bütünsel yaklaşım.

ABSTRACT

In this declaration, the development and implementation studies about preventing peer bullying applied at schools by Çankaya Counseling Research Center in Çankaya, Ankara are provided. It was adopted that peer bullying prevention program to be applied in schools should be handled in an individual-, classroom-, and school-based holistic approach which embraces whole school environment. During 2012 – 2013 Academic Year, 13 schools as experimental groups and 13 schools as control groups were chosen among the elementary and secondary schools in Çankaya and the peer bullying prevention program was applied in the schools chosen as experimental groups. This study consists of training programs arranged for administrators, teachers, other staff, and students' parents, group studies for students, and other common activities for the entire school environment. In order to evaluate the efficiency of the program, in addition to the results of the pre-test and post-test, the reports that are prepared by school at the end of both terms during the academic year and the reports arranged in workshops are used. According to the results obtained from the pre-test and post-test applied both in experimental and control groups, it was seen physical, verbal, ostracism and rumour forms of bullying have decreased in experimental group. On the other hand, research showed that sexual bullying has significantly increased. In the light of school reports and workshop reports, some suggestions on peer bullying program were made and the program that was applied was restructured.

Key Words: Bullying, peer bullying, bullying prevention program, school based holistic approach.

GİRİŞ

Günümüzde dünyada olduğu gibi ülkemizde de okul çağı çocuk ve gençleri arasında saldırganlık olaylarının yanı sıra saldırganlığın bir türü olan zorba davranışlar da oldukça yaygın bir biçimde görülmektedir. Gerek zorbalığa maruz kalan gerekse tanık olan öğrencilerin okula karşı olumsuz tutumlar geliştirdiği, akademik başarılarında düşme olduğu, okula devam sorunu yaşadıkları, özgüven kaybı, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle yalnız ve çaresiz hale geldikleri, sosyal beceri eksikliği olduğu bilinmektedir. Okul yıllarında zorbalık yapan ve bunu alışkanlık haline getiren öğrencilerin ise bu davranışlarını ileriki yıllarda da sürdürdükleri, bunun diğer insanlarla olumlu ilişkiler kurma ve geliştirme becerilerini olumsuz etkilediği hatta çeşitli suç olaylarına karıştıkları saptanmıştır (Pişkin, 2002: 544). Bu nedenle okullarda akran zorbalığını önlemeye dönük programların uygulanması önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu bildiriye Çankaya Rehberlik ve Araştırma Merkezi tarafından Doç. Dr. Metin Pişkin'in de katkıları ile Ankara Çankaya ilçesinde bulunan ilköğretim okullarında pilot uygulaması gerçekleştirilen akran zorbalığını önleme programının değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde kavram ve tanımlar yer almıştır. İkinci bölüm yerli ve yabancı araştırmaların değerlendirilmesine, üçüncü bölüm uygulanan programın tanıtılmasına, dördüncü bölüm ise sonuç ve önerilere ayrılmıştır.

Kavram ve tanımlar

Zorbalık ile ilgili literatür tarandığında kavrama ilişkin pek çok tanım yapıldığı fakat zorbalık konusunda ilk bilimsel çalışmaları yapan Norveç'li bilim adamı Dan Olweus'un yaptığı zorbalık tanımının yaygınlıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Olweus'un tanımına göre zorbalık; bir birey ya da grup tarafından savunmasız olan bir kişiye karşı yapılan, fiziksel ve/veya psikolojik sonuçları olan ve süreklilik arz eden bir saldırganlık türüdür. Bir eylemin zorbalık olarak tanımlanabilmesi için şu üç temel ölçütün bulunması gerekmektedir:

1. Kasıtlı olarak zarar verme amacı güden saldırgan davranışlar olması
2. Süreklilik özelliği taşıması

3. Zorba ve kurban arasında güç dengesinin eşit olmaması gerekir (Olweus, 1999'dan akt., Pişkin, 2002,535).

Okullarda zorbalık sorununa karşı önlem geliştirebilmek için zorbalık olaylarına karışan tarafları tanımak ve ayırt edici özelliklerini bilmek gerekmektedir. Yapılan çalışmalarda zorbalık olaylarına karışan öğrencilerin yaygın olarak dört ayrı grupta ele alındığı görülmüştür:

- a) Zorbalar: Kendilerinden daha güçsüz olan öğrencilere zorbaca davrananlar.
- b) Kurbanlar: Kendilerinden daha güçlü öğrencilerin zorbalıklarına uğrayanlar.
- c) Hem zorba hem de kurban olanlar: Zaman zaman zorbalık yapan, bazen de başkalarının zorbalığına uğrayanlar (Pişkin, 2002, 544).
- d) Seyirciler: Bu grup da kendi içinde dört ayrı tipte sınıflandırılmıştır. Pekistirciler, aktif seyirci rolünde zorbayı çeşitli şekillerde kışkırtmakta, pasif izleyiciler olan biteni görmüyormuşçasına davranmaktadırlar. Asistan tip katılımcılar, fiziksel olarak zorbaya yardım etmekte, bir nevi yardımcı rolünü üstlenmektedirler. Son grupta yer alan savunucular ise kurbanı yardım etmeye çalışıp zorbayla yüzleşebilen öğrencilerdir (Türktan, 2013, 3).

Literatürde zorbalık olgusunu farklı biçimde yaşayan öğrencilerin psikolojik özelliklerinin de farklı olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur. Bu konudaki çalışmalar incelendiğinde aşırı saldırgan zorbaların kişilik bozukluklarına sahip oldukları ve şiddete karşı olumlu tutumlar sergiledikleri dile getirilmektedir. Zorbalık yapan öğrencilerin kendilerini güçlü hissetme, başkalarını ve olayları kontrol etme gereksinimi duydukları, kurbanların çektiği acılardan kendilerini sorumlu tutmadıkları aksine bundan doyum elde ettikleri, yetişkinler tarafından kabul edilemez olduğunu bilmelerine rağmen eylemlerini normal bir davranış olarak gördükleri, kurbanlara karşı çok az empati duydukları, kurbanların kendilerini kışkırttıklarını dile getirerek eylemlerini sıkça savundukları ifade edilmektedir. Bulgular, ayrıca zorba öğrencilerin daha çok fiziksel cezanın verildiği, sorunların üstesinden gelmek için fiziksel gücün öneminin vurgulandığı, bu gücü kullanmanın öğretildiği, buna karşın aile desteğinin ve sıcaklığının yeterli olmadığı ailelerden geldikleri ileri sürülmektedir (Pişkin,2002, 544). Zorbaların sosyal ve duygusal anlamda ileri sınıflarda şiddete yönelme, çete oluşturma, suç işleme olasılıklarının da yüksek olduğu belirtilmiştir (Whitted ve Dupper, 2005'den akt., Türktan, 2013).

Olweus (1993), düzenli olarak zorbalık yapan öğrencilerin genellikle yetişkinlere de karşı geldiklerini, antisosyal kişilik özellikleri sergilediklerini, okul kurallarını sıkça ihlal ettiklerini, ancak genel kanının aksine çok az kaygı duyduklarını ve özsaygı düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu bulgulara ek olarak, zorbalık yapan öğrencilerin diğer öğrencilere karşı olumlu tavır sergileme güçlüğü çektikleri, başkalarının başarılarını kıskandıkları, yenilgiyi kabul edemedikleri, yaşamda yoğun kızgınlık duygusu yaşadıkları, akranlarıyla sık sık çatışma yaşadıkları ve kişilerarası ilişkilerde başarılı olmadıkları ifade edilmektedir(akt. Pişkin, 2002,545)

Kurbanların ise tipik olarak içe dönük, kaygılı, güvensiz, çekingen ve ürkek oldukları, düşük özsaygı ve sosyal beceri düzeyine sahip oldukları, arkadaşlarının çok az olduğu ve sosyal olarak sıkça dışlandıkları belirtilmektedir. Ayrıca araştırmalar bu çocukların kendilerini nadiren savunduklarını, daha çok anne babalarına yakın ve muhtemelen aşırı koruyucu anne ve babaların çocukları olduklarını, çok az sevildiklerini ve çok az oyun arkadaşları olduklarını ortaya koymaktadır (age.,545).

Zorba-kurbanların düşük okul adaptasyonu, yüksek oranda sınıf yaramazlığı ve kavga ile birlikte çok sayıda disiplin problemleri yaşadığı ve düşük benlik saygısına sahip oldukları görülmektedir. (Brockenbroug, 2001).

Zorbalığın ortaya çıkış biçimlerine ilişkin olarak farklı ölçütler temelinde farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada zorbalığın “kurbana yönelme biçimine” göre yapılan sınıflandırma kabul edilmiştir. Buna göre zorbalığın doğrudan, dolaylı ve siber zorbalık olarak üç biçimi vardır. Doğrudan zorbalık, fiziksel ve sözel olarak iki biçimde sınıflandırılmaktadır: Fiziksel zorbalık; itme-kakma, tekmeleme, çelme takma, oturduğu yere cisim koyma, saçını çekme, vurma, alet ve silahla zarar verme gibi saldırgan davranışları içermektedir. Sözel zorbalık; isim takma, alay etme, aşağılayıcı konuşma, çirkin veya kaba sözler sarfetme, hakaret veya küfür içeren konuşmaları kapsamaktadır.

Dolaylı zorbalık; söylenti yayma, sosyal dışlama, eşyalarına zarar verme gibi kurbanı manevi anlamda incitmeyi amaçlayan ve kurbana uzaktan zarar veren saldırganlıkları içermektedir (Dawn vd. 2006’dan akt., Türktan, 2013).

Son yıllarda yaygınlaşan ve pek çok araştırmaya konu olan siber zorbalık ise bir bireyin diğer birey ya da grup tarafından hedef seçilerek elektronik temelli iletişim araçları yoluyla tekrarlayıcı bir biçimde rahatsız edilmesi olarak tanımlanmıştır (Burnukara, 2009; Kavuk, 2011).

Yöntem

2011-2012 eğitim öğretim yılı sonunda Ankara ili Çankaya ilçesinde bulunan ilk ve ortaöğretim okullarında yapılacak çalışmaları belirlemek üzere ihtiyaç analizi uygulanmış ve özellikle ilköğretim okullarında zorbalığın ciddi bir sorun alanı olduğu ve bu konuda önleme ve müdahaleye dönük çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya konmuştur. Bu bağlamda öncelikle daha önce ülkemizde ve dünyada uygulanan programlar değerlendirilmiş ve çalışmada benimsenen okul temelli tüm okul yaklaşımının zorbalığı önlemede diğer yaklaşımlara göre daha etkili olduğu görülmüştür.

2012-2013 eğitim-öğretim yılında pilot uygulaması gerçekleştirilen çalışmada benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip çevrede bulunduğu kabul edilen 13 kontrol ve 13 deney grubu okulu seçilmiş ve deney grubu okullarında akran zorbalığı önleme programı uygulanmıştır. Bu okulların 6.,7. ve 8. sınıflarında okuyan toplam 3362 öğrenciye (1659-kontrol grubu, 1703-deney grubu) ön test ve son test uygulanmıştır. Çocuklara uygulanan “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu’nun” ilk bölümü zorbalığa nerede maruz kalındığı, verilen tepkiler, kiminle paylaşıldığı ve seyirci olunduysa neler yapıldığına ilişkin sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm okul ve zorbalık ilişkisine ait soruları içermektedir. Üçüncü bölüm ise zorbalık yapma ile kurban olmaya ait iki alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçekler okullarda rehber öğretmenler tarafından uygulanmış ve sonuçlar Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Araştırma Görevlisi Mustafa Eşkisü tarafından analiz edilmiştir. Analizde t-testi kullanılmıştır.

Programın değerlendirilmesine ilişkin olarak aynı zamanda okullar tarafından hazırlanan okul raporları ile çalışmanın geliştirilmesi için düzenlenen çalıştay raporları kullanılmıştır.

Okullarda Uygulanan Zorbalığı Önlemeye Dönük Programların Değerlendirilmesi

Zorbalık konusundaki ilk çalışmaların Dan Olweus tarafından 1970’li yıllarda İskandinav ülkelerindeki okullarda başlatıldığı bilinmektedir (Olweus, 1999). Olweus’un bu yıllarda, İsveç, Norveç ve Finlandiya gibi ülkelerde yaptığı bir dizi

araştırmadan sonra, Batılı ülkelerde de 1980’li ve özellikle de 1990’lı yıllarda çalışmalar yaygınlaşmıştır. Okullarda zorbalığı önlemeye ilişkin olarak ortaya konan ilk program ise yine Olweus tarafından geliştirilen ‘Zorbalığı Önleme Programı’(1991) (The Bullying Prevention Program)’dır. Daha sonra farklı ülkelerde de (Almanya, İngiltere ABD v.d.) bu programın uyarlanarak uygulandığı görülmektedir.

Zorbalığı Önleme Programı bazı temel prensiplere ve başta saldırgan davranışlar olmak üzere sorunlu davranışların gelişimi ve değiştirilmesine ilişkin araştırma sonuçlarına dayandırılmıştır. Bu program yetişkinlerin öğrencilere karşı sıcak, olumlu bir ilgi gösterdiği, kabul edilmeyen davranışlara karşı kesin sınırların olduğu, düşmanca ve fiziksel cezaların kullanılmadığı ve kurallara uyulmadığında yaptırımların tutarlı bir şekilde uygulandığı, okulda görevli tüm yetişkinlerin olumlu rol modelleri olduğu bir okul ortamı geliştirmeyi hedeflemektedir. Programın en temel öncülü daha iyi bir okul yaratmak için gerekli girişimlerin okuldaki yetişkinler tarafından başlatılmasıdır. Öte yandan öğrenciler de bu değişim çabalarının içine katılır. Zaman içinde bu değişim çalışmalarında öğrencilerin rolü arttırılır. Zorba/kurban sorununun önlenmesi ve engellenmesine yönelik müdahaleler okul düzeyinde, sınıf düzeyinde ve bireysel düzeyde planlanır ve uygulanır. Bu şekilde öğrenciler sürekli olarak değişik kişi ve kaynaklardan tutarlı mesajlar alırlar. Öğrencilere verilen temel mesaj şudur: “Bizim okulumuzda zorbalığa izin verilmez ve zorbalığı sona erdirmek için her şeyi yapacağız”. Müdahale programında hedef kitle tüm öğrencilerdir. Bireysel düzeyde yapılan önlemler ise zorbalığa karışan öğrencilerle yapılır (Dölek, 2002, 113-114).

Zorbalığı önleme programlarının etkililiğinin incelendiği oldukça kapsamlı bir meta analiz çalışması Ttofi ve Farrington (2010) tarafından yapılmıştır. Çalışmada 35 derginin 1983 yılından 2009 Mayıs ayı sonuna kadar yayınlanmış bütün sayıları (sadece İngilizce değil diğer dillerdeki yayınları da kapsayacak şekilde) araştırılmıştır. Zorbalığı önleme ile ilgili toplam 622 rapor tespit edilmiştir. Tüm raporlardan 89 tanesi (bunlardan 59 tanesi farklı program değerlendirmesi yapmıştır) gözden geçirilmiş, 53 farklı program değerlendirmesi yapılan çalışmadan 44 tanesi hem zorba hem de kurban için etki genişliği bakımından veri sağladığı için incelenmiştir. Bu 44 çalışmanın incelenmesinden elde edilen sonuç “okul temelli zorbalık programlarının” daha etkili olduğudur. Bu yaklaşımla yapılan okul uygulamaları ortalama zorbalık oranlarını %20-

23, kurban oranlarını ise %17-20 arasında azaltmıştır. Araştırmada “zorbalık programlarının ne kadar yoğunsa o kadar etkili” olduğu sonucuna varılmıştır.

Benzer biçimde ülkemizde de sadece sınıf, grup ve bireysel düzeylere odaklanmış ya da okulun tümünü değil sadece seçilmiş sınırlı gruplara (öğretmen, öğrenci ve veli grupları) dönük hazırlanan zorbalığı önleme programlarının (Dölek, 2002, Kutlu, 2005, Şahin, 2007, Kartal ve Bilgin, 2007, Yavuzer ve Üre, 2010, Uğürol, 2010, Karataş, 2011, Albayrak, 2012, Türktan, 2013,) zorbalığın önlenmesi ve sürekliliğin sağlanmasında beklenen düzeyde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Zorbalık sadece zorba, kurban, zorba/kurban veya seyircileri değil tüm okul ortamını etkilemektedir. Bu nedenle araştırmacılar tarafından uygulanacak programın okul temelli bütüncül yaklaşıma dayalı olması gerektiği ve bu yaklaşımla yapılan çalışmaların (Ayas, 2008) kurban olma ve zorbaca davranışların azalmasında görece daha etkili olduğu ifade edilmektedir.

Okullarda zorbalığı önleme amacıyla yapılan çalışmalar; zorbaca davranışları önleme, var olan zorbaca davranışlara müdahale etme ve durdurma, zorbaca davranışa karışan zorba ve kurban çocukları iyileştirme çalışmaları olmak üzere üç temel amaç taşımaktadır. Önleme, müdahale ve iyileştirme çalışmaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Zorbalığa karşı yapılan çalışmalar tüm okul yaklaşımı içinde her üç temel amacı da aynı anda içermelidir.

Okullarda zorbalığı önlemeye yönelik çalışmaların temel ilkeleri hakkında ileri sürülen belli başlı maddeler şu şekilde sıralanabilir:

- Okulun zorbalık problemini kabul etmesi.
- İdareciler, öğretmenler, veliler ve öğrenciler arasında zorba/kurban problemine yönelik farkındalık sağlanması. Kurban ve zorbaya fark edildiklerinin hissettirilmesi.
- Okul ortamında olumlu kişiler arası ilişkiler geliştirilmesi ve özellikle zorbaca davranışların kabul edilemeyeceğinin ve mutlaka engelleneceği anlayışının yerleştirilmesi. Okulda kuralların net olarak tanımlanması.
- Okulun zorbalıkla nasıl baş edeceğinin açık bir şekilde ifade edilmesi. Zorbalığın tespit edilerek, uygulanacak yaptırımların açıkça ortaya konması.
- Öğrencilerin ve velilerin zorbalık olaylarını okul personeline bildirmesi için bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi.

- Zorba ve kurbanı yardımcı olunması.

Tüm okul yaklaşımını benimseyerek zorbalığı önleyecek bir programla şu sonuçlara ulaşılması beklenir:

Zorbalarda:

- Güç pozisyonunu kaybetme
- Daha az davranış sorunu
- Düşünme yanlışlarının değişmesi
- Daha sonraki yaşamlarında suçtan uzak kalma
- Bazılarının akran grubu içinde olumlu lider olmaları

Kurbanlarda:

- Kendine saygının artması
- Kırılganlığın azalması
- Arkadaş sayısının artması
- Öğretmenler tarafından korunuyor olma
- Kendini suçlamada azalma
- Tekrar tekrar mağdur edilme riskinin azalması

Öğrenci Genelinde:

- İyilik davranışlarının takdir edilmesi
- Değişiklik yaratma konusunda güçlendirilme
- Ahlak gelişimi ve problem çözmenin artması
- Başkalarına yönelik empati ve şefkat duygularının artması

Öğretmenler ve diğer okul personelinde:

- Daha az davranış yönetimi sorunları
- Sorumluluk paylaşımı
- Zorba/kurban olayları ve akranlar arası anlaşmazlıklar ile ilgili farkındalığın artması

- Daha etkin çatışma çözme becerileri
- Kendi çatışma stilleri ile ilgili farkındalığın artması

Velilerde:

- Çocuğunun okuldaki yaşamına ilişkin güvenlik duygusunun artması
- Okuldan ilgi görme
- İyi değerlerin aktarılmasında okulla işbirliği
- Okul-aile etkileşiminin artması

Okul İkliminde:

- Başkalarını umursama duygusu
- Güvenlik ve korunma duygusu
- Farklılıklara saygı
- Sorumluluk paylaşımı
- Velilerde:
- Çocuğunun okuldaki yaşamına ilişkin güvenlik duygusunun artması
- Okuldan ilgi görme
- İyi değerlerin aktarılmasında okulla işbirliği
- Okul-aile etkileşiminin artması (Garrity ve arkadaşları,1994'den akt., Dölek,2002,109-112).

Uygulanan Programın Tanıtılması

Çankaya Rehberlik ve Araştırma Merkezi tarafından uygulanan çalışmada yukarıdaki değerlendirmeler ışığında okullarda uygulanacak zorbalığı önleme programlarının tüm okulu kapsayan birey, sınıf ve okul temelli bütünsel bir yaklaşım benimsemesi gerekliliği kabul edilmiştir. Bu bağlamda 2012-2013 eğitim öğretim yılında Ankara İli Çankaya İlçesi'nde bulunan ilköğretim okulları arasından 13 deney grubu, 13 kontrol grubu okul pilot okul olarak seçilmiş ve deney grubu okullarda akran zorbalığını önlemeye dönük bir programın uygulanmasına karar verilmiştir. İlk olarak Çankaya İlçesinde görevli tüm rehber öğretmenlere yönelik bilgilendirme amaçlı Doç. Dr.Metin Pişkin, Doç Dr. Özgür Erdur Baker, Avukat Funda Boyraz, grup uygulaması programını geliştiren Uzm. Psik. Dan. Nurcan Özteke'nin katılımıyla okul zorbalığı

konulu panel düzenlenmiştir. Daha sonra uygulama yapılması planlanan okulların rehber öğretmenlerine grup çalışmasına yönelik uygulayıcı eğitimi verilmiştir. Bu eğitimde aynı zamanda Doç. Dr. Metin Pişkin tarafından öğrencilere uygulanacak olan “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu” tanıtımı ve nasıl uygulanacağına ilişkin bilgilendirme yapılmıştır.

Seçilen okullarda okuyan 6. 7, ve 8. Sınıf öğrencilerine “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu” (Pişkin ve Ayas, 2007) uygulanmıştır. Okullarda çalışmanın 5,6,7 ve 8. Sınıflarda uygulanması planlanmış fakat 4+4+4 eğitim sistemine geçiş nedeniyle 5. sınıflar uygulama dışında bırakılmıştır. Ölçekler okullarda rehber öğretmenler tarafından uygulanmıştır.

Uygulama sonrasında ön test ve son test sonuçlarına ilişkin elde istatistiksel bilgiler deney grubu okullarının yönetici ve tüm öğretmenlerine Doç. Dr. Metin Pişkin ve Araş. Gör. Mustafa Eşkisü tarafından aktarılmış ve okullara sonuçları içeren raporlar gönderilmiştir. Ön test sonuçları ışığında okullarda Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yürütme Komisyonu toplanarak rapor sonuçları değerlendirilmiş ve okullar kendi ihtiyaçları doğrultusunda yol haritalarını çizmişlerdir. Bu noktada programın uygulanmasında her okulun farklı ihtiyaçları olacağı ön kabulünden hareketle esneklik sağlanmaya çalışılmıştır.

Aynı süreçte deney grubu okullarında görevli 29 idareci, 361 öğretmen ve personel (servis şoförleri, kantinciler ve güvenlik görevlileri vb.) ile 537 veliye Çankaya Rehberlik ve Araştırma Merkezi personeli tarafından zorbalık konusunda bilgilendirme ve farkındalık kazandırma amacıyla eğitimler verilmiştir. Bu eğitimlerin içeriği şu şekildedir: “Zorbalık, şiddetten farkı ve neden önemli olduğu, türleri, zorba davranış biçimleri, zorba ve kurbanların özellikleri, seyirciler, zorbalığın bu çocukların ileriki yaşamlarında ortaya çıkarabileceği sorunlar, öğretmen ve anne babaların alabileceği önlemler ile okullarda yapılabilecek çalışmalar.”

Uygulanan “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu” (Pişkin ve Ayas, 2007) sonucunda zorbalık yaptığı belirlenen 117 öğrenciye 6 haftalık bir “grup çalışması” uygulanmıştır. Grup çalışmasında “güvenli bölgeler, şiddet içeren tepkiler, güvenli davranışlar, güçlü kim, farklılıklar davranışı etkiler mi, duygu kelimeleri, öfkenin nedenleri, öfke kontrolü, öfkeli insanlarla baş etme ve çatışma çözme tarzları” ile ilgili etkinlikler yer almıştır. Bu etkinliklerin bir kısmıyla ilgili olarak grupta yer alan

öğrenciler tarafından afiş ve sloganlar hazırlanmış ve bu çalışmalar diğer sınıflarda sunulmuştur. Yani zorbalık yaptığı tespit edilen öğrenciler üzerinden bu çalışmalar okula yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Okul genelinde (1-8.sınıflar) ise sınıf etkinlikleri çerçevesinde sosyal etkinlikler ve sosyal kulüplerin çalışması kapsamında resim sergileri yapılmış, okul panolarına asılmak üzere afişler hazırlanmış, çocuk oyunları ve küçük çaplı tiyatro oyunları düzenlenmiştir. Ayrıca sosyal beceri eğitimi çerçevesinde haftanın konusu olarak seçilen bir kavram üzerinde okul ve sınıf genelinde tartışmalar ve etkinlikler yapılmıştır.

Bulgular ve Sonuç

Uygulanan programın etkililiğini değerlendirmek üzere ön test ve son test uygulama sonuçlarının yanı sıra eğitim-öğretim yılının her iki dönemi sonunda yapılan çalışmaların değerlendirildiği okul raporları kullanılmıştır. Aynı zamanda 2012-2013 eğitim-öğretim yılı sonunda ise deney ve kontrol grubu okullarında görevli idareci ve rehber öğretmenler ile liselerde görev yapan idareci ve rehber öğretmenlerin de katılımları ile düzenlenen çalıştayda, program değerlendirmesi yapılmış, aksayan kısımlar saptanarak yeniden düzenlenmesi ve liselerde de uygulanabilir bir program oluşturulmasına çalışılmıştır.

Deney ve kontrol grubu okullarda ön test ve son test uygulamalarının karşılaştırılması ile elde edilen sonuçlara bakıldığında deney grubu okullarında zorbalığın fiziksel, sözel, dışlama ve söylenti çıkarma boyutlarında azalma olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte araştırmada cinsel zorbalıkta artış olduğuna dair dikkate değer bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Okullardan gelen raporlara dayanarak elde edilen programa ilişkin güçlü ve zayıf yönler şu şekilde özetlenebilir: İdareci ve öğretmenlerin tam olarak katılımı sağlanmış olmasına rağmen öngörülen sayıda veliye ulaşılamamıştır. Deney grubu okullarından üç okulun rehber öğretmenin norm fazlası olması nedeniyle programı tamamlayamadan okuldan ayrılmış olması yapılan çalışmalarda aksamalara neden olmuştur. Deney grubu okullarda özellikle okul genelinde yürütülen çalışmalar okulların kendi ihtiyaç ve olanakları çerçevesinde düzenlendiği için uygulamaların zamanlaması konusunda farklılıklar olmuştur. Programın sadece bir eğitim öğretim

döneminde uygulanması programın etkililiğinde önemli bir sınırlılık oluşturmuştur. Kullanılan ölçekteki soruların fazla olması, derecelendirmeli maddelerin bazı öğrenciler tarafından anlaşılmadığı için yanlış cevap verdikleri saptanmıştır. İlk ve son test arasındaki zaman diliminin kısa olması, kimi etkinliklerin öngörülen uygulama süresi içinde uygulanamaması, bazı okullarda öğretmen ve veli desteğinin yetersiz olması, rehberlik servisinin diğer çalışmalarının aksaması da çalışmanın zayıf yönleri olarak ortaya çıkmıştır. Grup çalışmalarında ise gruplar oluşturulurken sadece zorbalık yapan öğrencilerin seçilmesi süreçte zorlanmalara ve zamanı yönetmede aksamalara yol açmıştır.

İdarecilerin destekleyici tutumları, rehber öğretmenlerin aktif çalışması, öğretmenlerin çoğunun program uygulamalarında gönüllü olmaları, uygulamada maliyetin çok yüksek olmaması ve çalışmalar yürütülürken süreç boyunca üniversiteden destek alınmış olması çalışmanın güçlü yanları olarak ortaya çıkmıştır. Öğretmen ve idareci eğitimleri sonrasında öğretmenlerin zorbalık davranışına ilişkin farkındalık düzeyi yükselmiş ve buna paralel olarak bildirim sayısında artma olduğu, okul idareleri tarafından öğretmen nöbet sisteminde yeniden düzenlemelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Çalışmaların okul genelinde farkındalık sağlanması, fiziki koşulların düzenlenmesine ilişkin tedbirlerin alınması (güvenli bölgelerin oluşturulması), zorbalık yapan öğrenci ve velileri ile yapılan bireysel görüşmelerin veli ve öğrenciler için olumlu gelişmeler sağlanması, öğrencilerin zorbalıkla karşılaştıkları durumlarda nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilgi sahibi olarak uygun davranışlar sergilemeleri, okul ikliminde oluşan olumlu hava çalışmanın güçlü yanları olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca zorbalık yapan öğrencilerin bir gruba ait olma ihtiyacının karşılanması, bu çocukların öfkelerini kontrol etmelerine, empati kurmalarına, konuşarak problem çözmelerine ve sorumluluk almalarına yardımcı olmuştur. Örneğin grup çalışmasına katılan öğrenciler tarafından poster ve afişlerin hazırlanarak sınıf panolarına asılması ve sınıflarda diğer öğrencilere bilgi vermeleri uygulamayı yapan öğrencilerde sorumluluk duygusu oluşmasının yanı sıra ait olma ihtiyaçlarını karşıladığı da düşünülmektedir.

Öneriler

2013-2014 eğitim öğretim yılı Eylül ayında bölgemizdeki ilk ve ortaöğretim okullarında görev yapan idareci ve öğretmenlerin katılımıyla 2. Zorbalık Önleme Programı Uygulama Çalıştayı düzenlenmiştir. Çalıştayda 2013-2014 eğitim öğretim yılında Ankara-Çankaya bölgesindeki tüm ilköğretim ve ortaöğretim okullarında uygulanacak zorbalığı önleme programının yapılandırılması çalışmaları sonuçlandırılmıştır. Program özetle öğretmen ve veli oturumlarını, okullarda yıl boyunca yapılacak sınıf etkinliklerini, sosyal kulüp ve faaliyetler çerçevesinde yapılacak çalışmaları, birey ve grup uygulamalarını içermektedir.

Okullarda zorbalığı önlemeye dönük çalışmaların öncelikle yetişkinlerin düşünce, davranış ve tutumlarında değişimi hedeflemesi, yetişkinlerin (idareci, öğretmen ve veli) olumlu rol model olmaları, öğrencilere karşı sıcak ve sevecen bir okul ikliminin yaratılması, kabul edilmeyen davranışlar konusunda net ve tutarlı davranışlar sergilenmesi ve okul, sınıf ve bireysel düzeyde bütünsel olarak planlanıp uygulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu hedeflere ulaşmak için yapılan tüm çalışmalar, düzenlenen çalıştaylar, okullardan gelen raporlar ve test sonuçlarından elde edilen veriler ışığında akran zorbalığını önleme programlarının geliştirilmesi ve uygulanmasına ilişkin somut öneriler şu şekilde özetlenebilir:

1. Okullarda rehber öğretmen ve sınıf-branş öğretmenlerinin iş yükünün artması yönündeki algıya ilişkin olarak uygulanacak programın okul stratejik planlarına ve şiddet eylem planlarının içine yerleştirilmesi.
2. Zorba ya da kurban öğrencilere yönelik yapılan grup çalışmalarının gruba katılan öğrenciler için etiketlenme riski taşıdığı, sadece zorba öğrencilerden oluşan grupların yönetiminde zorluklarla karşılaştığı saptanmıştır. Bununla birlikte grup çalışmalarına katılan öğrencilere bu çalışmaların olumlu yönde katkıları da olmuştur. Bu nedenle grup çalışmalarının karma gruplar olarak ancak gerekli görüldüğü durumlarda organize edilmesi ve sınıf etkinliklerine ağırlık verilmesi.
3. Zorba ve kurban öğrencilere yönelik olarak grup çalışmaları yerine bireysel görüşmelere ağırlık verilmesi.

4. Sınıflarda yapılacak etkinliklerin ders müfredatları ile ilişkilendirilerek ilgili derslerin öğretmenleri ve rehber öğretmenler tarafından uygulanması. Böylece rehber öğretmenin görev yükü hafifletilmiş ve diğer öğretmenlerin de sürece dâhil edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.
5. Okullarda öğretmenlerin motivasyonlarının yüksek tutulması, katılımdaki gönüllülüğün sürdürülebilmesi ve destek olunabilmesi için idareciler tarafından belli bir plan çerçevesinde öğretmen paylaşım toplantıları düzenlenmesi.
6. Veli katılımlarının arttırılabilmesi için okul çayları, kermesler düzenlenmesi, okul aile birliğinin organizasyonu ile mahalle muhtarları, aile hekimleri gibi kanaat önderlerinden destek alınması.
7. Rehber öğretmenlerin Rehberlik ve Araştırma Merkezleri tarafından desteklenmesi.
8. Okullarda yapılacak çalışmaların yaş düzeyine uygun sınıf etkinlikleri şeklinde planlanması.
9. Etkinliklerin kavram öğretimi (şiddet, saldırganlık ve zorbalık gibi), iletişim becerileri, arkadaşlık, problem çözme, duygu kontrolü, öfke yönetimi, atılganlık ve olumlu sınıf iklimi oluşturma gibi başlıklar çerçevesinde seçilmesi.
10. 8-12. sınıflarda mobbing ve siber zorbalık gibi konularda yetkin kişiler tarafından verilecek bilgilendirme çalışmalarının yapılması.
11. Programın 1. sınıftan 12. sınıfa kadar kesintiye uğramadan yürütülmesi.
12. Erken önleme çalışmaları kapsamında, anaokulu ve anasınıfı öğrenci velilerine de zorbalığı önleme konusunda anne baba eğitimi verilmesi.
13. Programın etkililiğini değerlendirmek için 1-3. sınıflarda öğretmen gözlem formu, 4-12. sınıflarda kendini değerlendirme formunun kullanılması.

Kaynakça:

- Albayrak, S. (2012). Okulda uygulanan zorbalığı önleme programının zorbalığın azaltılmasında etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ayas, T. (2008). Tüm okul yaklaşımına dayalı zorbalığı önleme programının etkililiği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Brockenbrough, K.K. (2001). Peer victimization and bully prevention among middle school students. Basılmamış Doktora Tezi, Virginia Üniversitesi.
- Burnukara, P. (2009). İlk ve orta ergenlikte geleneksel ve sanal akran zorbalığına ilişkin betimsel bir inceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dawn, J., Cowie, H. ve Bray D. (2006). 'Bully dance': Animation as a tool for conflict resolution [Çevrimiçi sürüm]. Pastoral Care, March, 27-32.
- Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve Bir Önleyici Program Modeli*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Garrity, N., Jens, K., Porter, W.W, Sager, N., & Short-Camilli, C.(1994). Bully-Proofing Your School, Longmont, Colorado: Sopris West.
- Karataş, H. (2011). İlköğretim okullarında zorbalığa yönelik geliştirilen programın etkisinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kartal, H., Bilgin A. (2007). İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Bir Zorbalık Karşıtı Program Uygulaması: Okulu Zorbalıktan Arındırma Programı. Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi, 3(2), 207-227.

- Kavuk, M. (2011). İlköğretim okulu öğrencilerinin sanal zorba ve sanal kurban olma durumlarının incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kutlu, F. (2005). *Zorbalık Davranışları ile Başa Çıkma Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Zorba Davranışları Üzerindeki Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. In D. Pepler & K. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411-448). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D.Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.), *The nature of school bullying: A cross national perspective* (pp. 7-27). London and New York: Routledge.
- Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 531-562.
- Pişkin, M. (2007). Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu.
- Pişkin, M. ve Ayas, T. (2007). Akran zorbalığı belirleme ölçeği ergen formunun geliştirilmesi. IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildiri Kitabı. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şahin, M. (2007). İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Ttofi, M. M., Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: a sistematic and meta-analytic review.
- Türktan, Ş. (2013). Zorbalıkla baş etmeye yönelik akran destek programının ortaokul 6. Ve 7. Sınıf öğrencilerinin zorbalıkla baş etme becerilerine etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Ugürol, Y. (2010). Atılganlık becerilerini geliştirme eğitimi programının ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin zorbalığa uğrama düzeylerinin azaltılmasına etkisi: YİBO örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Whitted, K.S. ve Dupper, D. R. (2005). Best practices for preventing or reducing bullying in schools [Çevrimiçi sürüm]. Children and Schools, 27(3), 17-175.
- Yavuzer, Y. ve Üre, Ö. (2010). Saldırganlığı önlemeye yönelik psiko-eğitim programının lise öğrencilerindeki saldırganlığı azaltmaya etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,24, 389-405.